

Arius

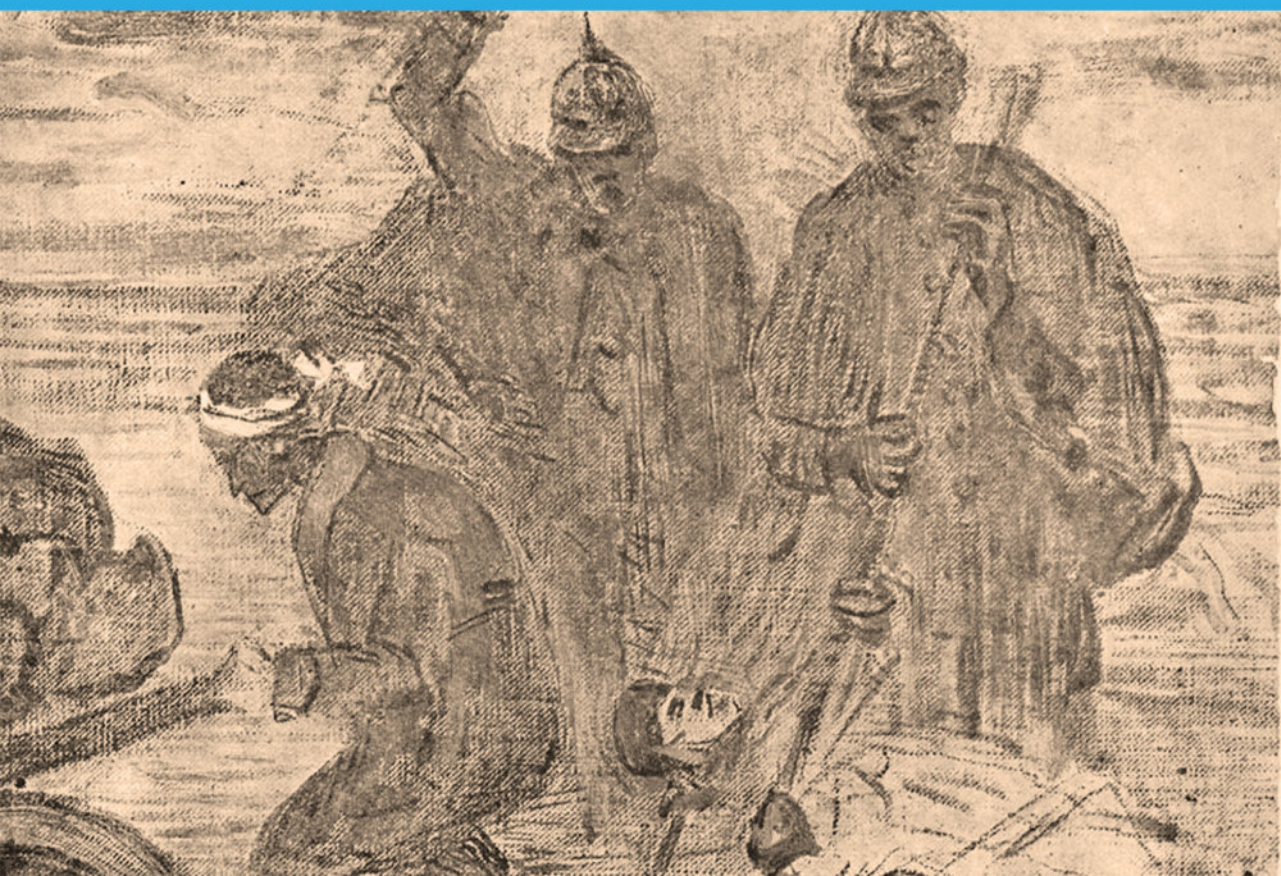

Kingdom of the Netherlands

Henri Habert

Iza bodljikave žice po kazivanjima izbeglih Srba

Amsterdam Berlijn Peking Montevideo Abu Dhabi Tel Aviv London Istanbul Almaty Bangkok Helsinki San José Paramaribo Ankara Sao Paulo Pretoria Bangkok Milaan Bamako Houston

Henri Habert

**IZA BODLIKAVE ŽICE
po kazivanjima izbeglih Srba**

Beograd 2018.

Naslovna strana originalnog izdanja.

Uvodna reč

U 2018. godini obeležava se niz jubileja i godišnjica koji su poslužili kao povod za ovu publikaciju. Tu je najpre završnica obeležavanja stogodišnjice Prvog svetskog rata koji je okončan primirjem sklopljenim 11. novembra 1918. Druga dva jubileja tiču se osnivanja najpre Lektorata (1987), a zatim i Grupe za nizozemske studije na Filološkom fakultetu u Beogradu 2002. godine. I napokon, već više od deceniju postoji Arius – Centar za naučnu i kulturnu saradnju Srbije i zemalja nizozemskog govornog područja.

Zahvaljujući podršci ambasade Kraljevine Holandije - s kojom od samog osnivanja našeg Lektorata, Grupe i Centra imamo izuzetno dobru saradnju - u mogućnosti smo da nakon prevoda albanskog dnevnika holandskog hirurga i humaniste Ariusa van Tinhovena našoj javnosti u istoj ediciji predstavimo još jedno veoma dragoceno svedočanstvo o srpsko-holandskim odnosima. Holandski novinar i publicista poljsko-jevrejskog porekla, Henri Habert, angažovan i progresivan po svojim političkim ubeđenjima, posvetio je niz članaka sudbini progonjenih i izbeglih u Prvom svetском ratu. Tokom 1918. obavio je niz intervjuva sa srpskim ratnim zarobljenicima koji su uspeli da se pred kraj rata domognu neutralne Holandije. Tu im je pruženo gostoprimstvo i nega zahvaljujući čemu su mnogi uspeli da prežive uprkos teškoj iznurenosti. Sav prihod od prodaje knjižice „Iza bodljikave žice“ bio je namenjen njihovom oporavku u Holandiji. Onima koji su podlegli iscrpljenosti i bolesti, pre svega Španskom gripu, posvećen je sajt www.secanje.nl kao i knjižica koju su u saradnji s ambasadam Kraljevine Holandije objavili Tatjana Vendrig, Fabian Vendrig i Džon M. Stinen (*John M. Stienen*). Njima se posebno zahvaljujemo na pomoći oko dešifrovanja geografskih imena u Habertovom tekstu.

Na prevodu Habertovog svedočanstva učestvovali su svi saradnici na Grupi za nizozemske studije, želeći da tako podrže osnovni kulturološki zadatak beogradske nederlandistike: negovanje sećanja i unapređenje kulturnih veza Srbije i Nizozemlja.

Jelica Novaković-Lopušina

*Senka srama na dželate...
Sjaj večne slave za stradalnike...!*

Predgovor

Povlačenje srpske vojske kroz nepristupačne albanske planine predstavljalo je jedno od najokrutnijih iskušenja za srpski narod. Na desetine hiljada muškaraca, žena i dece našlo je smrt tokom tog egzodusa koji je bez premca u istoriji. Napaćene izbeglice koje su uspele da se domognu jadranske obale imale su u izvesnom smislu sreću: njihove patnje obilato su nadoknađene. Kako Francuzi tako i stanovnici Velike Britanije pa čak i Amerike (iako je ona tada još spadala u neutralne zemlje) pohitali su da priskoče u pomoć nesrećnim Srbima.

Srpska vojska ponovo je opremljena i snabdevena životnim potrepštinama; ali, nije ostalo samo na tome, - čitavo srpsko civilno stanovništvo, procenjeno na više od 250.000 duša, našlo je najplemenitije, najširokogrudije gostoprimstvo kako u Francuskoj tako i u Velikoj Britaniji.

Srpska omladina i deca, koja su uspela da spasu živu glavu, raspoređena su po obrazovnim ustanovama u Engleskoj i Francuskoj. Vojnici su opremljeni neophodnim i naoružani kako bi opet mogli da se priključe borbi; invalidi su s puno ljubavi prihvaćeni i koliko god je moglo zbrinuti.

Jednom rečju, srpskom narodu koji je uspeo da umakne okrutnoj dominaciji zavojevača, preostala je još samo patnja zbog sudbine onih nesrećnih zemljaka koji su potpali pod strahovladu neprijatelja. Koliko god bilo strašno povlačenje preko gudura Albanije, bilo bi pogrešno misliti da je ovaj egzodus bio najveća nesreća koja je snašla nesrećne Srbe.

Pravi mučenici bili su oni koji nisu uspeali da se domognu savezničkih zemalja.

Zato će mučeništvo srpskih ratnih zarobljenika u Nemačkoj, Austriji, Mađarskoj i Bugarskoj tokom tragičnih godina 1914-1918. predstavljati bolno poglavlje u istoriji ovog rata. U tim zemljama se agresor, naime, ostrvio na nedužne, bespomoćne zarobljenike. Njegova zverstva nisu znala za granice i odnela su na desetine hiljada žrtava. Ubijao je ostrašćenom okrutnošću, i ta zverska ubistva događala su se s jasnom namerom potpunog istrebljenja.

Od početka rata centralne sile zatrpavale su neutralne države brošurama i ilustracijama s ciljem da svetu pruže pogrešnu predstavu o tome kako se „kod njih“ tretiraju zarobljeni saveznici. Međutim, umesto da ublaže bolno saznanje i smanje prezir koji su takva dela od leta 1914. izazivala kod civilizovanih ljudi – ovi pokušaji opravdavanja samo su pojačavali zgražavanje...

Zašto li su ih slali u svet....?

Jer svet sve vidi, - postoje činjenice i postoje svedoci protiv varvara. Presuda će

im biti utoliko strožija.

Austrijanci, Nemci i njihovi saveznici zarobili su oko 300.000 srpskih vojnika.

Mogli bi se napuniti tomovi knjiga – tomovi ilustrovani stravičnim fotografijama - kad bismo hteli da pružimo pravu sliku uslova pod kojima su ovi mučenici bili prisiljeni da žive. U ovom trenutku se neću odvažiti na takav poduhvat. Ograničiću se samo na prikaz četrdesetak izjava srpskih ratnih zarobljenika koji su izbegli u Holandiju.

Na sledećim stranicama čitalac neće naći nijednu tvrdnju, nijednu optužbu koja ne može biti potkrepljena dokazima. Naspram nemačko-austrijskih laži naši sagovornici samo su želeli da iznesu istinu. U najvećoj većini slučajeva oni su suzbijali svoju ogorčenost polazeći od toga da – ukoliko žele da dopru do srca svih onih koji još drže do istine i pravde – pravima svojih mučenika i svog naroda najbolje mogu služiti tako što će bez velikih reči apelovati na savest Čovečanstva.

Dve trećine srpskih zarobljenika dosad je pomrlo. Preživeli tužno životare, beskrajno se mućeci i neizrecivo pateći. U brojnim logorima u kojima je u proseku bilo „smešteno“ po nekoliko hiljada Srba, po statistici je umiralo njih 25 do 30 dnevno. Međutim, ima logora – u Mađarskoj – gde je nekim danima umiralo i po 200 Srba. Nije u pitanju epidemija; žrtve umiru od gladi, hladnoće i maltretiranja. Hrana je neupotrebljiva i nedovoljna. Jeste, većina Srba je danima bila bez hrane zato što njihovi želuci više nisu mogli da podnesu ono što se iznosilo pred njih. Ti nesrećnici jedu travu koju nalaze uz živice; u svoje slobodno vreme pretražuju đubrišta ne bi li našli nešto što je makar nalik na hranu.

„Osećaj gladi“, ispričao mi je jedan odbegli zarobljenik, „toliko je strašan da čoveku na kraju više nije ni do najboljeg jela, toliko je strašno stanje iscrpljenosti. Jedino što čovek onda još priželjkuje to je da što pre umre.“

Sa fronta se teraju čitave čete ratnih zarobljenika dostojnih dubokog sažaljenja; danima, noćima; bez hrane, bez počinka, izloženi uvredama neprijateljskog stanovništva, udarcima kundaka i psokama razularenih vojnika.

Redovno se dešavalo da sirote ljude zatvore po tri ili četiri dana u štale, gde moraju da spavaju na konjskoj balegi i gde su se neki čak ugušili od smrada mokraće. Više puta se dešavalo da živi i mrtvi leže zajedno bok uz bok po čitavu dugu noć, i da se sa mrtvih svlači odeća kako bi se od hladnoće zaštitili oni koji je nisu imali. Drugi su pak kao stoka terani u kazamate utvrđenja gde je bilo neizdrživo zbog hiljade i hiljade vašiju. Tek što bi siroti ljudi zaspali probudila bi ih gamad koja je kretala u juriš usremljujući se na kožu spavača.

Vazduh koji su ljudi bili primorani da dišu bio je ispunjen mlakim isparenjima, kao u rerni. Često se dešavalo da zarobljenici, utonuli u slamu, izgube svest i da... tek dva dana kasnije mrtvački zadah oda njihovo prisustvo!

Njegovo Kraljevsko Visočanstvo Princ Aleksandar, regent Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koji se tokom ovog rata okitio nepralaznom slavom i koji je zato zadobio večnu zahvalnost čitavog svog naroda.

Pre svega je ophođenje bilo izuzetno grubo. Nizala su se ubistva za ubistvom; - što pruža dovoljno dokaza da je ubijanje imalo za cilj potpuno istrebljenje.

Ovakve „kaznene“ mere primenjivali su Nemci, Austrijanci, Mađari i Bugari. Ali pre svega su okrutnosti Mađara i Bugara prevazilazile sve viđeno.

Ova brošura nije „delo mržnje“. Ona je vapaj, snažan protest protiv zločinačke politike Nemaca i Austrijanaca i njihovih saveznika, apel čitavom civilizovanom svetu, - kako bi ovaj podigao svoj glas protiv ovih nečuvenih zločina.

*

Sve su srpske izbeglice pri dolasku u Holandiju bile duboko dirnute, ganute pomoću koje je holandsko stanovništvo tako plemenito podarilo. A srca Holanđana bila su duboko potresena strašnom patnjom koju su videla pred sobom. Pomagali su izbeglicama istinskom bratskom ljubavlju, i tako se desilo da su izbegli, smrtno umorni kakvi su bili, živnuli osetivši kako im se vraćaju životne snage – i na trenutak su čak našli utehu.

Henri Habert

1.

IGNJAT ĐORĐEVIĆ, rodom iz Đurakova, okrug Požarevački, zarobljen u Rašancu¹, u okolini Petrovca.

„Moji saborci i ja bili smo prinuđeni da sahranjujemo naše umrle.

Obavljali smo danonoćno taj iscrpljujući i otužni posao, sahranjivali smo leševe na gomili od po deset, dvadeset, trideset, čak i po pedest istovremeno!

Bilo je otprilike 3000 mrtvih, uglavnom su to bili vojnici iz Vardarske divizije.

Austrijski i nemački vojnici sahranjivali su Austrijance na zasebnom groblju.

Za potrebe sahranjivanja naših nisu hteli da dozvole dolazak srpskih sveštenika; sve se odvijalo bez ikakve svečanosti ili protokola.

Kada smo prispeli u Nemačku, tamo su nas, zarobljenike, prisiljavali da radimo najteže poslove na polju, morali smo da obrađujemo zemlju. Radili smo na polju, dok su se nemački konji odmarali u štali. „Vi ste robovi“, rekli su nam nekoliko puta, „i vi ima da radite, pa čak i da svi popadate mrtvi, hoćemo da poštedimo svoje životinje.“

Kad god bi me stražari optužili da ne radim dovoljno, svaki put sam morao da istrpim kaznu na stubu. Znae šta je to, vežu te za stub; i tako stojiš satima. Nemci su uživali u tome da nas teraju da vućemo teške taljige po peskovitom terenu. Da ih vućemo satima i po najvrelijem suncu.“

2.

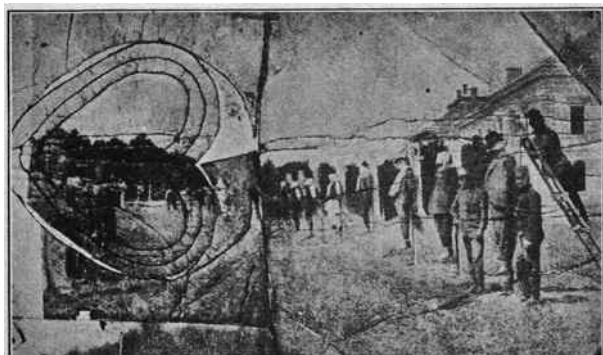
DOBROSLAV MILOŠEVIĆ, kaplar, Četvrti pešadijski puk, Druga artiljerijska četa Dunavske divizije, rodom iz Oreovice², okrug Požarevački, star 28 godina, zarobljen u Gladnom 20. oktobra 1915.

Milošević uopšte nije dobio hranu tokom celog puta kroz Srbiju. Stražari su zarobljenike prisiljavali da peške prelaze beskrajne razdaljine, a pljuštali su i udarci kundakom i bičem, a da nije bilo nikakvog objašnjivog povoda. Nisu samo zdravi momci dobijali batine, a ne, okrutnost stražara nije zaobišla čak ni ranjenike! Naš predstavnik odveden je u logor kod Braunaua, gde hrane nije bilo ni približno dovoljno, a bila je i loša. Stražari su se izdirali na srpske vojnike i tukli ih toljagom. Stalno su ih podvrgavali kazni na stubu: trajala je 4 sata i to po oštroj hladoći na 8 i 10 stepeni! Koliko li ih je samo video obeznanjenih na tom kobnom stubu!

Stražari su često uzimali velike kofe sa vodom i njima polivali vojnike - istu sudbi-

nu doživljavali su oni koji su spavali, bili zdravi ili bolesni! – koji su ležali i odmarali i koji se po mišljenju straže nisu dizali dovoljno brzo. U logoru Braunau postojala je još i takozvana bivak kazna. Bila je namenjena za kažnjavanje zarobljenika koji bi odbili da prave zalihe municije, a sastojala se od sledeće mere: žrtve su na gomili izvođene napolje i prisiljavane da ostanu na istom mestu, pet dana i pet noći bez pokrivača i slamarice. Oduzimali su im pakete sa namirnicama, koje su im njihovi bližnji slali, i toliko su ih malo hranili da bi se na kraju, prisiljeni najgorčom nuždom, latili posla da ne bi skapali od gladi.

ISTREBLJENJE JEDNOG NARODA

Ovu fotografiju prilažem kao kletvu na račun pokajničkih austrofila, i kao povod za razmišljanje svojim kolegama iz neutralnih zemalja.

Zarobljenici su spavali na slamaricama – koje su menjane samo jednom u šest meseci i koje su bile leglo gamadi; prostorije, koje su bile predviđene za odmaranje vojnika, a gde je vrvelo od buva i vašaka, bilo je apsolutno nemoguće provetriti kako treba.

Poslovi su bili veoma teški, brojni zatvorenici su umrli od muke, gladi i lošeg tretmana. Pričalo se da će samo u decembru moći da

dobiju ogrev – a tada se ispostavilo da to nije dovoljno da se ugreju. U istom logoru bili su zarobljeni i civili, starci i deca. Često su pljuštale batine kundakom, sve dok žrtve ne bi pale u nesvest.

„Kasnije su nas prebacili“, priča Milošević – „iz Hamelna³ u Biberah⁴. Život nesrećnih zarobljenika u svim tim logorima nije bio dostojan čoveka.

Po gustom snegu, dok pada grad, besni oluja i lije ledena kiša, naši saborci dobijali su samo krilo šatora, kao jedini zaklon, ležali su na slami, ili tačnije na đubretu; pri čemu su morali da se bore protiv rojeva gamadi i protiv gladi. – Polumrtve od gladi, kakvi smo bili, poslali bi nas u Redel, kod seljaka Johana Rusinga. Tamo su nas tretirali kao stoku. Da li smo imali hranu? – Samo supu. I to kakvu supu! To je bila voda. Osim toga, sva četiri dana dobijali bi po veknu hleba. I to onaj testasti hleb, koji je poput gita, i nejestiv, ali... oko koga smo se tukli.“

okrug Podrinjski, zarobljen sa svojim saborcima kod Trpeze⁶ od strane bugarske vojske 15. oktobra 1916. „Bugari su pretresli srpske vojnike i oficire, skinuli su im čizme i oduzeli im torbe i prtljag. Ko se usudio da se pobuni, zadobio je ubodne rane od neprijateljskih bajoneta. Bugarski stražari su, u šumi, kukavički ubili dva naša oficira i dvanaest vojnika, nakon što su ih prethodno u potpunosti opljačkali.“

Arsenović ih je deset minuta slušao kako vrište, a užasno nasilje završilo se tek kada su žrtve pale na zemlju... „Nezaboravni, srceparajući prizor, dočekaio je vojnike koji su se uputili na mesto tragedije. Leševi žrtava bili su nagomilani jedan preko drugog. Jednom od njih nos je bio iščupan; njegovo lice je izgledalo strašno. Drugom su bile odsečene noge. Bugarski podoficir je hicima iz revolvera poslao na onaj svet one koji su se još mrdali.“

„Uspeo sam“, nastavlja Arsenović, „da se, bežeći, sakrijem u šumi Podjesk⁷, ali ubrzo me je uhvatio austrijski stražar i transportovan sam u Smederevo. Tamo smo bili zatvoreni kao životinje, iza nekoliko slojeva debele bodljikave žice a pretili su nam i električnom strujom veoma visokog napona! Noću nismo smeli čak ni do toaleta da odemo od straha da nas ne ubiju stražari. Iz dana u dan svedoci smo bili najužasnijih primera nečuvene surovosti kojom su se ogrešili o zarobljenike. Za najmanje prekršaje sledile bi najstrašnije kazne; a čak se često dešavalo da na zarobljenike potežu i pištolj...“

Srpski civili – jer bilo je tu i staraca, žena i dece – iskusili su, možda, i gori tretman od vojnika. Koliko li ih je samo umrlo!“

Arsenović je ostao tri meseca u Braunau; odakle je sa mnogim drugima poslat u logor u Hamelnu, a odatle u logor u Binerbahu. Tu je epidemija tifusa prouzrokovala mnoge patnje među zatvorenicima. Bolesnici su ležali izmešani i raštrkani u nekoliko šatora; sve im je falilo; nije bilo rublja, nije bilo dovoljno slamarica, a nije bio ni dovoljan broj pokrivača. Leševi su ostajali po tri, četiri dana u blizini bolesnika.

Arsenović je u Gros Fulenu⁸ bio smešten kod jednog seljaka kod koga je izvesno vreme prolazio kroz gorka iskušenja. Morao je da vuče pretešku zapregu i da reže kamen. Sve vreme je išao bos, a skoro da nije imao ni odeću. Pljuštali su udarci kundakom i toljagom. Stravično su ga zlostavljala tri nemačka žandara.

4.

MILOVAN STEFANOVIĆ, vodnik, star 34 godine, Peti pešadijski puk, Prva četa četvrtog bataljona, rodom iz Urovaca⁹, okrug Valjevski.

Ishrana zarobljenika je u velikoj meri bila nezadovoljavajuća, kako što se tiče kvaliteta, tako i što se količine sledovanja tiče.

„Naši ljudi u Srbiji dobijali su samo 3 kilograma hleba mesečno. Dok se „ishrana“ civila uglavnom bazirala na ... rakiji i vinu!“

„Tokom mog robovanja u Nemačkoj, koje je trajalo duže od dve godine, više puta sam bio žrtva nečuvene nemačke okrutnosti. Slali su nas u fabrike ratne opreme. Uprkos tome što mi je zdravlje bilo narušeno, a telesni sklop oslabljen pretrpljenim zlostavljanjem, ipak sam bio prisiljen da radim. Često su me tukli zato što nisam imao snage da obavim posao kako treba. Razni zarobljenici, koje su čuvari optužili da ne rade dovoljno, dobijali su „kaznu na stubu“; i proveli vezani za stub od 5 sati ujutru do 12 popodne.“

5.

BOŽIDAR MARKOVIĆ, vojnik, star 34 godine, Deveti pešadijski puk, rodom iz Roande, okrug Moravski, priča da su austrijski vojnici izbliza otvarali vatru na srpske vojnike. Zarobljen je 17. novembra 1918. kod Peći, prolazeći kroz Srbiju, morao je peške da prođe celu zemlju i na svakom koraku je nailazio na leševe naših koji su nemilosrdno bili bačeni.

„Albanci su nam rekli da je kucnuo čas u kome će nas oni uništiti.

Napali su naše ljude sa leđa, opljačkali su u potpunosti sve vojnike, bez izuzetka, a nakon toga su ih ubili ili predali Nemcima u ruke. Zlostavljali su me žandari, hteli su da me nateraju da radim, dvanaest sati za redom, kao da sam mazga! Pri tom je i hrana bila strašno loša. Sledovanje hleba sastojalo se, prvobitno, od jedne vekne za tri dana. Ali potom su znatno smanjili količinu. Nije bilo ni govora o nečemu što je ličilo na čašu ili šolju, zdelu iz koje smo jeli služila nam je i za piće. Ono što bih želeo da saopštim, a što je bilo posebno strašno, to je loš tretman srpskih teških ranjenika; noću su ih često budili da se jave na zbornu mesto i svaki put su bili prinuđeni da stoje na logorskom trgu, duže od sat vremena, po oštroj hladnoći.

Spavali smo na slami koja ni jednom nije zamenjena!“

6.

ALEKSANDAR MITIĆ, Deveti pešadijski puk, Treća četa, Četvrti bataljon Dunavske divizije, rodom iz Velikog Gradišta, u Srbiji, zarobljen je već u novembru 1915. kod Kraljeva (Srbija) i prebačen u logor Van¹⁰ kod Kelna u kome je proveo 3 meseca i odakle je poslat u Štajfeld¹¹, kod Hercogenrata¹² (u blizini Ahena). Od 400 zarobljenika koji su tamo bili zatočeni, bilo ih je pedeset srpskog porekla. „Spavali smo“, kaže Milić, „u nekoj vrsti podzemne prostorije, na podu, nas pedesetorica zajedno na veoma

malom prostoru. Zbog mlakog vazduha sa isparenjima, atmosfera je bila kao u rerni, a u toj „prostoriji“ širio se neopisiv smrad, koji nije mogao da se provetri, budući da je izričito bilo zabranjeno da se otvaraju prozori. Pored toga, tamo je vrela od svakojake gamadi.

Bili smo prisiljeni da radimo u rudniku kamenog uglja „Adolf“, u blizini Štajfelda, i bili smo podeljeni u dve grupe. Jedna grupa morala je da radi danju, a druga noću. Hrana koju smo dobijali bila je užasna: ujutru bismo dobili 200 grama hleba i neke blatnjave vode, koju su zvali „kafa“, a kojom čak ni čizme ne bih čistio.

BUGARSKI VARVARI NA DELU

U Čupriji su bugarske vlasti 1917. obesili jednu stariju ženu i njena dva sina, od kojih je jedan postao invalid u ratu, pod sumnjom da su krili oružje. Uzalud su nesrećnici zapomagali da su nedužni. Neka ovaj zločin ostane budućim naraštajima u trajnom sećanju kao živi simbol bugarskog „civilizatorstva“ u Srbiji.

Svaki dan su pljuštali udarci pesnicama, šutiranje, udarci bičem namenjeni onim hrabrima koji bi se usudili da zatraže malo više hrane, nakon što su redovna sledovanja bila podeljena. Nakon što bi ih isprebijali, zatvarali su ih u odvojene ćelije.

Morali smo iznova, po ceo dan, da radimo u rudnicima, bez pauze, a tamo smo do kolena bili u blatu i vodi. U vreme „ručka“ dobijali smo sledovanje tople tekućine, koju su zvali supa, i po pola litre „kafe“.

Disciplina, kojoj smo bili podvrgnuti, bila je neljudska, a žestina kojom su nas kažnjavali često je imala karakter stravičnog ogrešenja o svog bližnjeg. Na primer, mučenje do smrti, tu mislim na srpskog zarobljenika, Vojislava Risimovića¹³, koji je umro u zarobljeništvu 19. marta 1917. Taj čovek, star 45 godina, pretrpeo je najužasnije mučenje, a udarcima toljagom i ubodima bajonetom bio je prisiljen da radi najteže poslove. Jednog „lepog“ dana se razboleo pa se obratio logorskom lekaru i zamolio za poštedu od rada. Ali doktor ga je, ipak, prisilio da ode u rudnik. Dogodilo se ono što se i moglo očekivati. Risimović je izgubio svest i srušio se. Nakon što su ga saborci povratili svesti, morali su jako da ga trljaju kako bi mu ponovo pokrenuli krvotok, vratio se u logor gde ga je nemački podoficir nazvao „srpskom svinjom“. Prebledelo od besa, nečovečni podoficir, prisilio ga je da ode do otkrivenog dela logora i da tamo leži sat vremena u snegu, pod stalnom pretnjom stražara naoružanih bajonetima, koji bi ga ubadali ako bi se usudio da se mrdne. Dva dana kasnije Risimović se srušio i više nije

ni ustao. Prehladio se od ležanja u snegu i umro je od jake upale pluća.

Jednog drugog zarobljenika, Tihomira Simemovića¹⁴, monstruozno je isprebijao njegov gazda – jedan običan radnik – zato što je „gazda“ smatrao da Tihomir ne radi dovoljno brzo. Tukao ga je, uskraćivao mu hranu, i nimalo ga nije poštedeo svoje prefinjene surovosti. Jednom prilikom neki od naših pokušali su da pobegnu iz logora, ali uhvaćeni su i zatvoreni u neki memljivi, podzemni podrum, gde su bili prepušteni sudbini, dva puta po 24 sata. Zatim su usledili „neophodni“ udarci toljagom i ubodi bajonetom u leđa – i na taj način je okončan ceo proces kažnjavanja. I zaista, ništa nije izostalo.“

7.

ŽIVOTA RISTIĆ, star 24 godine; rodom iz Draževca, okrug Beogradski, Prva četa četvrtog bataljona Drugog rezervnog puka Moravske divizije; zarobljen kod Prepolca¹⁵. Nakon iscrpljujućeg marša od tri dana, stigao je u Jagodinu, njegovi saborci i on su tek po dolasku tamo dobili sledovanje hleba! Bilo ih je tridesetorica, sve drugovi iz istog sela. Tokom prolaska kroz Srbiju njih osmoro umrlo je od gladi i iscrpljenosti, a desetak ih se razbolelo, kao posledica oskudice i bede. I Ristić potvrđuje da su zarobljenicima oduzeli obuću i da je to bio potresan prizor, gledati kako ti nesrećni mučenici hodaju bosu dok lije kiša i pada sneg. „U srpskim selima“, objašnjava on, „crkve su korišćene kao štale za konje.“

Jedan zarobljenik je kod Bagrdana dobio komad hleba od jedne seljanke. Nakon toga upucala ga je bugarska straža na licu mesta. Bili su smešteni u štalama za krave. Disciplina je bila strašno okrutna, a kažnjavanje više nego užasno. Ristić priča kako je video da je stražar nekom čoveku, koji je trebalo da bude vezan za stub, stavio kamenje ispod nogu radi boljeg oslonca, ali čim su vezali čoveka, uklonio je kamenje tako da je žrtva bezmalo visila na stubu; u tom položaju su ga ostavili duže od dva sata.

8.

SVETOLIK NIKOLIĆ, Druga četa, Druge baterije, Četvrtog rezervnog puka Dunavske divizije. Rodom iz Rakinca, okrug Požarevački. Zarobili su ga Bugari kod Gladnog sela oktobra 1915.

„Bugari su mi oduzeli šinjel i otišli s mojim cipelama. Bugarski oficiri i podoficiri tukli su korbačima naše ljude. Svojim očima video sam kako zarobljenici iznemogli od gladi izvlače svakakav otpad iz odvoda. Sabljama i pesnicama tukli su me do besvesti. Zbog čega? Zato što starijem vodniku nisam mogao da dam informacije o našoj vojsci koja se povlačila. Konačno sam pao u nesvest. Stražar je mislio da sam

mrtav te me je ostavio na miru. Uveče su me odneli seljani i pet dana skrivali kod jednog seljaka.

Bugarske trupe skupljale su starce i decu u velikom broju i prisiljavale ih da rade na obnovi važnih ruta i puteva. Hapsili su i starice i majke u zrelih godinama jer su odbijale da predaju poslednje parče hleba bugarskim vojnicima. Odigravale su se užasavajuće scene. Grupa starica, kojima su sve bili uzeli, morale su, tako mi boga... još i da brane svoju čast. Mnoge od tih nesrećnih starica kukavički su streljali, a ja sam morao da gledam kako Bugari tela tih nesrećnica koja su još uvek davala znakove života, pljačkaju i pustoše. Žene su strašno patile, a mnoge su se utapale ili na neki drugi način vršile samoubistvo. Čitave porodice su ispijanjem otrova oduzimale sebi život.

Austrougari su me zatočili i odveli u logor u Boldogasonju u Mađarskoj. Stražari su tamo su imali debele gumene palice kojima su nas tukli. „Stub srama“ takođe je spadao među uobičajene kazne. Iz Boldogasonja su me odveli u Nemačku, u fabriku šećera. Naporno smo radili, tretman je bio najgrublji mogući, a ishrana loša. Zbog sve veće iscrpljenosti sam se razboleo, pa su me prebacili među zemljoradnike, gde su naj-surovije postupali prema nama. Morao sam da ustajem svakog jutra u pola 4, a seljak je smatrao da je neohodno da me budi tako što će me celog politi kofom hladne vode. Ishrana je bila nedovoljna. Jedva da sam imao i jedan obrok, ako bih primio paket srpskog Crvenog krsta.“

9.

SPASOJE SAVIĆ iz Četvrte čete, Osamnaestog puka, Druge baterije Dunavske divizije. Rodom iz Landola, okrug Smederevski. Zarobljen 15. oktobra 1915. kod Sedlara, transportovan u Požarevac gde je morao da čuva stado od oko hiljadu ovaca pod nadzorom nemačkih vojnika. Sve ovce bile su oduzete srpskim stočarima pa bi s vremena na vreme vlasnici dolazili da traže svoju imovinu, ali bi ih Nemci oterali bajonetima.

Savić, koji je potom odveden u Braunau, žalio se na mučenje zatvorenika i na ishranu koja je bila više nego loša. Nemci su svakodnevno izveštavali o fantastičnim pobedama njihove vojske. Iza toga stajala je očigledna namera Nemaca da obeshrabre zatvorenike. Mađarski vojnici urlali su na Srbe i bubnjali palicama po njihovim slabim leđima. Mađarski narednik izbo je bajonetom jednog čoveka koji se usudio da, neposredno pre nego što izađe napolje, zapali cigaretu u prolazu. Iako je „krivcu“ ruka teško povređena, a usled gubitka krvi je bio malaksao, niko ni na trenutak nije pomislio da ga pošalje u bolnicu.

Stigavši u Holandiju od prvog dana imao je samo reči hvale za gostoprimstvo tamošnjeg naroda. Holandski vojnici bili su prema njemu srdačni poput braće!

STANKO BANOVIĆ, iz Druge baterije artiljeriskog puka, Prve divizije, rodom iz Klepnovnika, okrug Požarevački, zarobljen 18. novembra 1915. godine i interniran u logor kod Zemuna (Mađarska)¹⁶; potom u Mitrovicu u Hrvatskoj. U Mitrovici su se nalazili i prinudni radnici iz Austrougarske. Srpski zarobljenici bili su zatvoreni u iste ćelije s ovim galeotima. 200 zatvorenika nalazilo se u oboru dužine i širine 6, odnosno 3 metra. On i njegovi drugovi trpeli su najstrašnija i najužasnija mučenja. Naporan rad, nedovoljna ishrana činili su život nepodnošljivim. Bilo je supe, koja je više ličila na vodu, a 300 grama hleba delilo se na dva dana. Logoraši su morali da rade od 5 ujutro do 8 uveče.

Zatvorenici su odvedeni u logor Braunau, gde su ih najbrutalnije tukli kundacima i bajonetima. Nimalo ih nisu štedeli.

Svakodnevno bi troje do četvoro zadobilo takve povrede da su morali da ih odvezu u bolnicu, i potrajalo bi pre nego što bi mogli da je napuste!

Nesrećni zatvorenici u logoru morali su da spavaju na tankoj slami, a za pokrivanje su imali samo svoju odeću.

Naši ljudi umirali su u velikom broju usled gladi, zime i nečovečnog tretmana. Tako je na primer srpskog narednika Osmog rezervnog puka, Milenka iz Babušinca, ubio austrijski gardista jer je presporo izvršavao naredbe koje mu je davao austrijski stražar. Ovo se dogodilo 15. februara 1916.

U sledećem logoru, Majenburgu u Nemačkoj, ishrana je bila toliko bedna da se svakodnevno razboljevalo 3 do 4 čoveka zbog iscrpljenosti. „Morali smo naporno da radimo, koristili su nas umesto konja, kojih je u logoru manjkalo!“

DIMITRIJE PAVLOVIĆ, kaplar, star 36 godina, konjička divizija, rodom iz Pozlate¹⁷, okrug Kruševački, zarobila ga je austrougarska vojska 13. novembra 1915. kod Prizrena. Odveden je u Zemun. Bio je u sledećim logorima: 1. Braunau (Češka), oko 3 nedelje; 2. Cele¹⁸ (Nemačka), oko 3 nedelje; Majenburg (Nemačka), oko 6 meseci; 4. Langemor¹⁹ (Nemačka), oko 6 dana.

Tokom transporta kroz Srbiju putujući od Prizrena do Mladenovca nije jeo skoro ništa čitavih 13 dana. U Raškoj je podelio jednu kozu s oko pedeset ljudi. U Kraljevu je dobio tanjir supe.

„Stražari su tukli naše i ubijali ih.“ Pavlović je video kako se jedan od naših vojni-

ka na putu od Raške do Kraljeva srušio, iscrpljen od gladi. Putem su prolazila vozila nemačke službe snabdevanja i prelazila preko njegovog tela. Žene, decu i stare prisiljavali su na prinudni rad; video je kako seljani po naredbi neprijatelja tegle zaprežna vozila u kojima su se nalazili predmeti od bakra, ukradeni od stanovništva. U logoru kod Braunaua zatvorenici su spavali u barakama bez slame i ćebadi. Ishrana je bila loša; tretman nečovečan. Strašno su tukli zatvorenike. Mađari su bili najgori. „Toliko su mlatili jednog od naših vojnika da je u toku noći izdahnuo. Ishrana je bila loša i nedovoljna.“

Pavlović je radio u selu Kalibej²⁰ u okrugu Vener²¹ kod seljaka Olevolda, od 7. juna 1917. do 19. avgusta 1918. Zarađivao je 30 pfeniga na dan: Poslednjih dana ishrana je bila izuzetno loša. Loš je bio i tretman. Mnogo posla. A gazda bi mu davao da jede tek kada bi video da je završio sav posao.

12.

MILUTIN STEFANOVIĆ, vojnik, star 24 godine, Treći pešadijski puk, Druge čete, Treće baterije Drinske divizije; rodom iz Kmiča, okrug Podrinjski. Zarobila ga je nemačka vojska kod Jasterpca, kraj Prokuplja, 30. oktobra 1915. i odvela u Kovin. Bio je u sledećim logorima: 1. Temišvar, oko 3 nedelje, 2. Braunau, oko 3 meseca, 3. Hameln, oko 14 dana, 4. Binerbah, oko 3 meseca.

Tokom transporta kroz Srbiju veoma retko bi dobijao malo hleba i supu. Prisilili su ga da ide pešice do Smedereva.

„Stražari, posebno Austrijanci, strašno su tukli naše vojnike. Neprijatelj je odnosio svu hranu iz Srbije. Provaljivao je u sve ambare, sve kuće i dvorišta. Žene i decu je nemilosrdno izbacivao iz kuća kako bi u njima sam prenoćio i držao konje. U Kruševcu je neprijatelj prodavnice i kafane pretvarao u štale za konje.“

Tokom 8 dana koje je proveo u smederevskoj tvrđavi, Stefanović je spavao na tvrdom podu, nije dobijao nikakvu hranu, osim pola vekne hleba pri polasku.

„U tvrđavi se osim naših vojnika nalazilo i mnogo građana. Naši su umirali u gomicama usled gladi i loše ishrane.“

Uslovi u logorima u Austriji bili su veoma loši. Ishrana je bila nedovoljna, a barake loše sagrađene.

„Niko nije imao ćebe, pa su ljudi umirali od hladnoće. Tretman je bio loš, a svakodnevno smo morali da obavljamo najteže i najmučnije poslove, bez ikakve pauze.“

Ishrana je bila nedovoljna, a i loša. U to vreme nismo dobijali skoro nikakvu pomoć, kada su u pitanju pošiljke hrane.“

Stefanović je samo dva puta dobio rublje, koje su dobijali tek kada bi im donji veš bio u fronclama.

Iz Austrije su ga odveli u Nemačku, u logor Hameln. Ishrana je tamo bila nešto bolja. Zarobljenicima su mnogo pomagali francuski i engleski vojnici koji su s njima delili sve pošiljke koje bi dobijali.

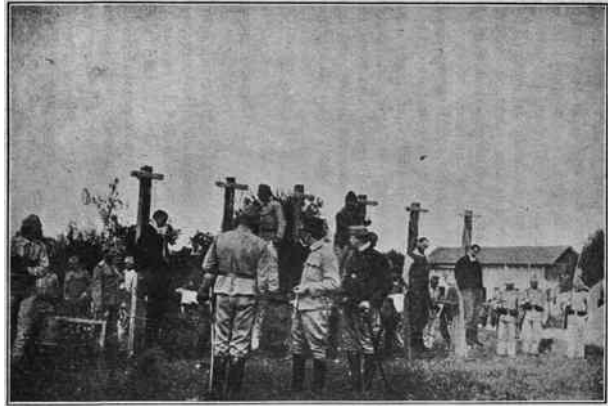
„Jedan nemački general posetio je 21. aprila 1916. logor u Binerbahu. Kada nas je pitao zašto smo tako slabi, odgovorili smo mu da je razlog tome nestašica hleba. Po njegovoj naredbi dobijali smo kratko vreme veću porciju, ali ubrzo smo se vratili na staro sledovanje.

Danima kada nismo radili van logora, održavala se vojna vežba, pod komandom srpskih podoficira, a po naredbi zapovednika logora.

Zapovednik logora bi redovno s podoficirima i vojnicima prisustvovao vežbama. Nakon sat vremena vežbi, naš narednik nam je dao 10 minuta pauze. Zapovednik upita preko jednog od svojih podoficira zašto su vežbe prekinute. Na odgovor da je to prema pravilima održavanja vežbi u našoj vosci, zaurla kako su ta pravila ovde bezvredna i naredi da se vežbe ponove bez pauze. Stražar je marširao s oružjem u rukama pored nas udarajući kundakom one koji od umora nisu mogli da nastave, što je užasno zasmejala komandanta i njegovo osoblje.

Brijali smo se subotom posle dvanaest; jedne subote, dobili smo naredbu da se postrojimo. Muškarci koji su se već bili nasapunjali, nisu istovremeno mogli da zauzmu položaj u stroju, pa je cela četa kažnjena tako što nismo dobili ručak; ipak svako od nas je dobio po dva udarca kundakom u stomak. Protestovao sam pa sam ih dobio pet. Kao posledica toga, proveo sam osamnaest dana bolestan u krevetu. Od tada se prestano osećam malaksalo i često krvarim iz nosa.“

DOSTOJNO NJIHOVIH SAVEZNIKA

Istorija sigurno nije videla užasnije zločine od onih koje su Austrijanci i Mađari počinili u nesrećnoj okupiranoj Srbiji.

„Bolesnog su me prevezli u bolnicu u Kruševcu, a čim sam ozdravio odveden sam u zatočeništvo, s velikim brojem naših ljudi. Među njima je pored vojnika bilo i staraca i dece stare dvanaest godina. Svuda po Srbiji su se rušile ograde, provaljivalo se u kuće, a žito je bilo zaplenjeno. Nemački vojnici njime su hranili stoku. Svako selo ličilo je na turobnu pustaru, kao da tamo nikad niko nije živio. Najviše štete nanela su vozila neprijateljske službe snabdevanja, koja je sledila vojsku i otimala sve što bi usput pronalazila, ili bolje rečeno, sve ono što je bilo preostalo. Naši zemljaci skrivali su se po sobama, a retko bi ko imao hrabrosti da se pokaže pred neprijateljem. Bežali su u šumu u velikom broju...

Rad u Nemačkoj bio je užasno naporan; ishrana veoma loša, a stražari su nam često oduzimali svu hranu koju bi nam poslao srpski Crveni krst“.

14.

LJUBOMIR SIMEONVIĆ, vojnik, star 25 godina, Deveti pešadijski put, Četvrte čete, Treće baterije Dunavske divizije. Rodom iz Češljeve Bare, okrug Požarevački.

Zarobljen u oktobru 1915. Strašno je patio u Nemačkoj, budući da je tamo rad bio prenaporan. Odlučio je da pobjegne makar ga to koštalo života, jer je bilo lakše umreti nego podneti zarobljeništvo u Nemačkoj. Čuo je da Bugari pljačkaju i ubijaju Srbe na užasne načine, što je dovelo do velikog ustanka. Nemački vojnici su mu rekli da su Bugari spalili veliki broj srpskih sela, opljačkali Srbe i poubijali gotovo čitavo stanovništvo pomenutih sela.

15.

MILENKO PANTELIĆ, narednik, star 28 godina, Četvrti pešadijski puk, Druge čete, Prve baterije Dunavske divizije. Rodom iz Vreoca, okrug Beogradski, zarobila ga je nemačka vojska 13. novembra 1915.

„Bilo nas je oko 2000 i odveli su nas u Kuršumliju. Odatle smo preko Kruševca, Markovca, Požarevca i Dubravice došli u Kovin. Sve vreme smo morali da trpimo užasnu glad. U Kuršumliji smo dobili hleb, a potom u Mladenovcu nešto pečenog kukuruza. Mnogi naši su padali od iznemoglosti; ali su ih stražari tukli bez milosti i primoravali da nastave s marširanjem. Pojedinci su pokušali da pobjegnu što je uspelo samo dvojici; ostale su ubijali na licu mesta. Najsurovije su tukli seljane koji su usput dolazili da svojim najbližima daju parče hleba.

Nakon Kovina boravio sam četiri nedelje u Satmaru²² (Mađarska). Zatim u logoru Braunau, gde sam proveo dve nedelje. Uslovi u logoru bili su veoma loši. U januaru

1916. odveli su me u Majenburg (Nemačka), tamo sam boravio 3 meseca, a tamo je bilo.... isto kao u logoru Braunau. Iz ovog logora došao sam u selo Bulage gde sam proveo šest i po meseci kod seljaka; a onda sam ponovo odveden u... Majenburg. Konačno su me poslali u Nordernaj, na more, gde sam morao da radim na ojačavanju obale.

Ljudi kod kojih smo radili obično su bili siromašni i prisiljavali su nas da radimo bez prestanka. Hranili su nas k'o svinje; ujutro bi dobili malo kuvanog zoba i malo parče hleba; popodne kuvane krompire s malo sosa. Uveče bi dobijali isto što i ujutro. Dobijali smo dnevno po 250 grama hleba. Bio je crn i pun slame i peska.“

16.

SRETEN ČEKEREVAC²³, kaplar, star 33 godine, Četvrti pešadijski puk, Četvrte čete, Prve baterije Dunavske divizije. Rodom iz Preseke, okrug Užički. Zarobila ga je nemačka vojska kod sela Glogovac 8. novembra 1915.

„Morao sam da idem pešice do Beograda. Hranu gotovo nismo dobijali. Tokom puta koji je trajao 25 dana dobio sam samo jednom nešto više od 100 grama hleba. Video sam kako je neprijatelj zaustavljao zaprežna kola naših izbeglica, ubijao volove koji su ih vukli i celokupan sadržaj vozila izručivao u blato. Kod Rače²⁴ u podnožju planine Prokletije video sam kako su zapalili dva srpska vojnika. U Mladenovcu sam svojim očima video obešene mnoge zemljake. U Topoli²⁵ sam video tela dve mlade srpske devojke koje su iskasapili noževima. U Mladenovcu su mnogi naši umrli od gladi.

Ne možete ni da zamislite koliko je ishrana u logorima bila loša. U selu je bila nešto bolja. Da nismo dobijali pakete s hranom i odećom koje nam je redovno slao naš Crveni krst, sigurno bismo poumirali od gladi.“

17.

DIMITAR OSTOJILO, vojnik, star 38 godina, rodod iz Bjeluše, okrug Užički. Zarobila ga je nemačka vojska 14. novembra 1915.

„Odveli su me preko Mitrovice u Beograd. Strašno smo gladovali; stražari su nas udarali i ismevali. Prisiljavali su naše žene i decu da popravljaju put. Vreme je bilo pasje i padao je sneg. Većina žena i skoro sva deca bili su bosonogi; neretko bi upadali u blato do kolena dok bi čistili put. Kada smo prolazili pokraj njih čuli bismo ih kako šapatom govore: Prvo nas ubijte, a potom produžite.“

18.

JLENKO STEFANOVIĆ, vojnik, 38 godina, rodom iz Jelašnice, okrug Niški²⁶. Zarobila ga je nemačka vojska kod Stinice, 11. novembra 1915.

„Odveli su me preko Prištine i Požarevca u Kovin. Tokom tog puta dobio sam samo dva puta pola hleba. Stražari su nas tukli kundacima.

U Nemačkoj sam morao da obavljam najteži i najnaporniji posao; maltretirali su me i sve vreme sam gladovao.“

19.

DRAGOLJUB PERIĆ, vojnik, star 32 godine, Osamanesti pešadijski puk, Treće čete, Četvrte baterije Dunavske divizije, rodom iz Velikog Gradišta, zarobljen u blizini Ribarske Banje, oktobra 1915. Odveden u Kovin, Temišvar i Braunau; gde je proveo oko tri meseca.

„Nakon Baunaua, došao sam u Hameln, a potom u Binerbah; odatle su me poslali u selo Klaushajde²⁷ gde sam radio na Krupovom posedu 29 meseci²⁸, sve dok nisam pobegao.

Ishrana u Austriji i Nemačkoj bila je loša. Gladovali smo, posebno tokom 1916.

Pred kraj smo redovno primali različite pošiljke od srpskog Crvenog krsta: cipele, odeću, rublje, čarape i namirnice poput biskvita, slanine, đuvana, sapuna, čokolade itd. To nam je spasilo život. Za razdeljivanje su bili zaduženi Nemci, koji su neretko krali iz naših paketa.

Primoravali su nas na naporan rad. Ako bih bio potpuno iscrpljen od posla, tukli bi me uz reči:

„Ovde si došao da radiš ili umreš. Ne nameravamo da vas smeštamo u naše bolnice.“

Bio sam teško bolestan, ali nisam dobio nikakve lekove. Tvrđili su da ih nemaju.“

20.

IGNJAT VELIČKOVIĆ, vojnik pri bolničkoj službi, Osmog puka, star 25 godina, rodom iz Mihajlovca, okrug Smederevski.

Zarobljen je 21. oktobra 1915. kod Bumbarevog Brda:

„Iz Kovina, Temišvara i Arada su me odveli u Braunau, gde sam proveo mesec i po dana; potom su me poslali u Hameln. Nakon Hamelna došao sam u Binerbah gde sam ostao tri meseca. Zatim sam dospao u selo Oberlangen (pokrajina Hanover) gde sam 26 meseci radio kod jednog seljaka.

Gazde, kod kojih smo radili, prisiljavali su nas da napornije i duže radimo nego što je to bilo uobičajeno. Ishrana je bila loša i nedovoljna. Tretman nečovečan. Mlatili su nas po telu korbačima sve dok se od udaraca ne bi srušili u nesvest.“

21.

GVOZDEN ANDRIĆ, vojnik, star 28 godina, Deseti pešadijski puk, Četvrte čete, Četvrte baterije, rodom iz Duškovaca, okrug Užički.

Zarobila ga je bugarska vojska kod Kobilja²⁹ u oktobru 1915. godine.

„Uspeo sam da pobegnem u brda, ali su me Austrijanci pronašli i povelili sa sobom. Odveli su me u Hajnrihsgrin³⁰, gde sam proveo četiri meseca. U logoru se nalazilo 25 do 30 hiljada ljudi, a među njima oko petsto-šeststo naših oficira. Zatim su me odveli u Zoltau³¹; petnaest dana kasnije u Langemor, a odatle u logor Binerbah gde sam skoro dva i po meseca radio na Krupovom posedu u selu Klaushajde.

Ishrana je bila loša i nedovoljna u svim logorima tako da smo gladovali. Mnogi naši su umrli od gladi i hladnoće jer nismo imali ni odeću ni obuću. Smestili su nas u drvene barake. Stražari su nas tukli za svaku sitnicu, ili su nas tretirali poput životinja. Ne zna se koliko su nas puta ubadali bajonetima. Mađari i Nemci su najgore postupali prema nama. Pred kraj smo dobijali namirnice od našeg Crvenog krsta, bez te pomoći poumirali bi od gladi.“

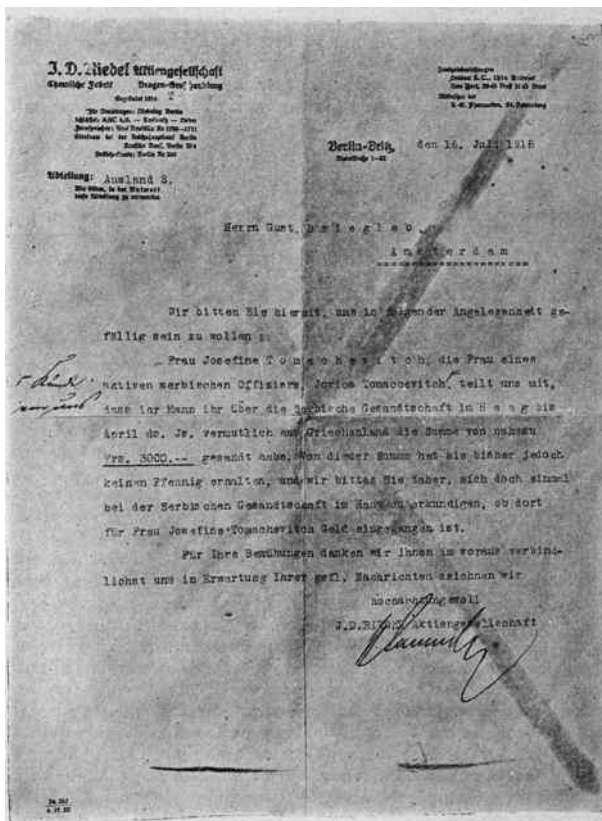
22.

ĐORĐE STOJANOVIĆ, rodom iz Klenja, okrug Požarevački, vojnik, star 27 godina, Četvrti artiljerijski puk. Zarobljen ispred Peći, novembra 1915. godine. Put od Mitrovice do Beograda prešao je peške za četrnaest dana. Za sve to vreme, samo je drugog dana dobio tanku krišku hleba i malo čorbe.

„Spavali smo pod vedrim nebom. Na putu za Kraljevo sam više puta video spaljene kuće, i ugljenisana ljudska tela, u blizini.

Stražari su nas udarali kundacima tokom puta. Oduzimali su hleb našim seljankama da bi ga nama prodavali. U blizini Mladenovca sam video naše sunarodnike, (žene i veliku i malu decu) kako pod nadzorom Austrijskih stražara čiste puteve. U Mlade-

NEMAČKA ČAST!

Bez komentara

prim. prev.

Radi se o pismu na nemačkom direktora akcijskog društva iz Berlina koji se obraća predstavniku u Amsterdamu:

„Molimo Vas da nam pomognete u vezi sa sledećim slučajem:

Gospođa Jozefina Tomašević, supruga aktivnog srpskog oficira Jovice Tomaševića, saopštila nam je da joj je suprug preko srpskog poslanstva u Hagu do aprila ove godine poslao verovatno iz Grčke sumu od skoro 3000.- franaka. Od ove sume dosad nije primila nijedan pfenig, pa vas zato molimo da se kod srpskog poslanstva u Hagu raspitate da li je tamo stigao novac gospođe Jozefine Tomašević.

Unapred Vam najiskrenije zahvaljujemo na trudu i očekujemo Vaš ljubazni odgovor.“

novcu su mnogi od naših umrli, pre svega usled nedostatka hrane. Prošao sam Rašku, Kraljevo, Topolu, Kragujevac, Mladenovac, Beograd. U svim tim mestima sam video mnoga uništena i opljačkana skladišta i privatne kuće. U mnogim prodavnicama su držani konji, i u kućama, iz kojih su stanari proterani.

Nakon što sam proveo 8 dana u Zemunu, otišao sam u Sremsku Mitrovicu (u Austriji) i odatle u logor u Braunau, gde sam ostao mesec dana. Srpskim zarobljenicima je tamo bilo loše. Ništa tamo nije bilo dobro. Hrana je bila veoma loša i nedovoljna, a za spavanje nismo imali ni slamarice ni ćebad. Samo goli, daščani pod u barakama. Stražari su se ponašali kao divlje zveri. Nakon toga sam odveden u Zoltau (Nemačka) i odatle sam preko Langemora otišao u jedno selo, kod nekog seljaka, gde sam radio dve godine. Seljaci su nas prisiljavali na rad bez odmora i bez prestanka.“

23.

BORISAV NASTASOVIĆ, vojnik pri sanitetu, Osmi pešadijski puk. Rodom iz Braničeva, okrug Požarevački. Zarobljen kod Peći, 12. novembra 1915. godine. Došao je do Mladenovca, gde je ostao šest nedelja.

„U Mladenovcu su mnogi naši umrli od posledica bolesti i pre svega od gladi. Leševi su, u gomilama, svakodnevno donošeni iz baraka. Tokom našeg boravka u tom gradu, mnogo dana za redom nismo dobijali hranu, što je za posledicu imalo smrt većine naših. U našem (vojničkom) društvu nalazili su se i građani, stari i deca, koji su svi zajedno bili zatvoreni u barakama i štalama, kao stoka.

Da bismo stigli do Hajnrihsgrina, išli smo preko Beograda i Zemuna. U Hajnrihsgrinu je na 30.000 zatvorenika bilo 500 do 600 oficira. Život je bio krajnje težak; hrana, loša koliko se može zamisliti; kriška hleba, vodenasta čorba, a nismo smeli ni da pisnemo ili bi sledilo zlostavljanje. Mađari su nas najstrašnije tukli.

Iz Hajnrihsgrina sam odveden u Zoltau, odakle sam nakon 14 dana, sa 200 ljudi poslat za Emden³², gde smo tovarili ugalj na brodove. Tamo sam radio otprilike 6 nedelja; onda sam poslat u logor kod Binerbaha, a odatle sam sa 30 drugova poslat na Krupov posed, kod mesta Klaushajde, gde sam radio 28 meseci. Stražari su nas tukli i oduzimali nam hleb, koji je slao naš Crveni krst.

Ko bi se usudio da se protiv toga pobuni, bio bi zatvoren ili bi morao da istrpi drugu „telesnu kaznu“.

24.

PROKA NIKOLIĆ, vojnik, star 29 godina, Osamnaesti pešadijski puk, Prva četa, Treća

baterija Dunavske divizije, rodom iz Topolovnika, okrug Požarevački. Zarobljen u mestu Sedlare u oktobru 1915. godine.

„Odveden sam preko Požarevca za Kovin, Temišvar, Arad i Braunau, gde sam ostao 6 nedelja. Onda sam stigao prvo u Hameln, da bih tamo ostao 8 dana, a zatim u Binerbah, odakle su me, nakon 3 meseca, prebacili u selo Gros Fulen (prov. Hanover), gde sam, sve do bekstva, radio 25 meseci kod jednog seljaka.

U svim logorima je bilo loše, ali najgori je bio Braunau. Osim loše hrane, još su nas i stražari tukli kao zveri. Spavali smo na golom daščanom podu u barakama, bez slamarica i bez ćebadi; umirali smo od hladnoće. U Aradu smo spavali u konjskoj štali, na zemlji, na kojoj nije bilo čak ni slame.

U selu nam je bilo nešto bolje: tamo je hrana bila manje loša, ali je posao bio veoma, veoma težak. Od srpskog Crvenog krsta smo preko logora kod Hamelna prilično redovno dobijali životne namirnice. Ali nismo dobili ni jedno jedino pismo iz Srbije.“

25.

RELJA JOVANOVIĆ, kaplar, star 29 godina, Petnaesti pešadijski puk, Prva četa, Druga baterija, Timočka divizija. Zarobljen u Rekovcu, kod Jagodine, u oktobru 1915. godine. Prebacivan je u Jagodinu, Smederevo, Kovin, Temišvar, Arad i Braunau, gde je ostao 6 nedelja. Onda su ga odveli u Hameln i Binerbah, odakle je išao da radi kod seljaka u mestu Klajn Fulen³³; ostao je tamo 28 meseci, do trenutka bekstva.

„Hrana je u svim logorima bila loša. Stražari su nas zlostavljali. U Austriji nismo dobili ni odeću ni donji veš.

Od srpskih Komiteta dobili smo pakovanja sa keksom, slaninom, čokolodom, sardinama, itd.

U Braunau su nas ponekad danima ostavljali bez ikakve hrane. Ako bismo se usudili da tražimo hleb, u barake bi došli nemački i mađarski vojnici naoružani velikim motkama i pretukli bi nas, kao da su bili divlje zveri. Mnogi moji drugovi su izdahnuli nakon što su bili tako neljudski isprebijani.“

26.

JEROTIJE ŽUPAC, narednik; star 38 godina, Dvanaesti pešadijski puk, Prva četa, Četvrta baterija, Šumadijska divizija, rodom iz Novog Sela, okrug Kruševački, Austrijska vojska ga je zarobila u novembru 1915. godine, i prebačen je u Zemun.

Bio je u logorima: Hajnrihsgrin otprilike 5 meseci, Zoltau 1 mesec, Langenmor 2

meseca.

Dok su ga premeštali kroz Srbiju, nije dobijao nikakvu hranu i morao je neprestano da putuje peške.

„Stražari su tukli naše vojnike, a neke su usput i ubili“. Župac je video da su neprijatelji u srpskim selima sve pustošili. Takođe je video da su u Trsteniku³⁴ opljačkali sve prodavnice i skladišta. Žene, deca i stari bili su primorani da rade za njih.

Četiri puta je proveo po 24 sata u Mladenovcu. Bili su to užasni dani koje je preživeo; - nije dobijao ni hleb, niti bilo kakvu drugu hranu, spavao je van grada, na polju pod vedrim nebom. Stanovništvo je masovno umiralo.

U logoru Hajnrhsgryn bilo je krajnje loše. Za jelo je bilo obezbeđeno: ujutru: litar cigure (crna voda, bez šećera), popodne: porcija šećerne repe ili kupusa, uveče: porcija čorbe od brašna (verovatno žirovog).

„Ljudi su u logorima imali veoma loš tretman, stražari su tukli naše vojnike. Terali su nas da čistimo kanalizaciju. U to vreme nismo primali nikakve pošiljke životnih namirnica.“

Župac je radio u selu Kricin³⁵ kod seljaka Hansa Šmita, od 12. septembra 1917, do avgusta 1918. godine. Primao je 30 pfeniga dnevno, i za jelo dobijao: ujutru: šolju cigure, bez šećera, i krišku hleba od 100-150 grama, popodne: šećernu repu, kupus ili boraniju, uveče: čorbu od kukuruza, krišku hleba i šolju cigure.

Morao je da obavlja strašno težak posao i da ustaje u pola 4 ujutru. Primao je životne namirnice od Srpskog komiteta, koje su bile slane u logor kod Nordena³⁶.

Proveo je 14 dana u karantinu u mestu Enshede³⁷. Tamo je veoma dobro primljen, hrana je bila izvrsna, a ljudi su se ophodili prema njemu kao prema bratu.

27.

SVETOZAR TODORVIĆ, kaplar, star 44 godine, Petnaesti pešadijski puk, Prva četa, Prva baterija, Timočka divizija. Rodom iz mesta Gornji Katun, okrug Moravski. Zarobljen kod Donje Sabante, proveo je najgore dane u Aradu. U štalu su ubacili 700 ljudi koji su spavali jedni uz druge na zemlji.

„Nemci priznaju da su Srbi jako marljivi, inteligentni i iskreni. Brzo shvataju posao i dobro ga obavljaju.

Jako mnogo Srba je izbeglo po srpskim šumama, gde su se skrivali.

Nemci i Bugari odnose svu hranu iz Srbije sa sobom.“

Bio je u logoru u Hamelnu i u onom kod Binerbaha.

Decembra 1917. godine su tamošnji zatvorenici, zahvaljujući srpskom Crvenom krstu dobili po košulju, pola pakle cigareta, keks, slaninu, haringe, itd., ali nemački stražari su često prisvajali dve trećine sadržaja paketa, koje je Srpski Crveni krst slao zarobljenicima.

28.

STANISAV RAKIĆ, vojnik, star 25 godina, Trinaesti pešadijski puk, Četvrta četa, Četvrta baterija, Dunavska divizija. Rodom iz Mihailovca, okrug Smederevski.

BOŽIDAR JEREMIĆ, vojnik, star 25 godina, Osmi pešadijski puk, Druga četa, Četvrta baterija, Rodom iz Mihailovca, okrug Smederevski.

Uvek su bili zajedno i od decembra 1917. godine su primali pakete iz Švajcarske. Radili su u selu Oberlangen (okrug Amendorf), i dobijali su posteljinu, peškire i odeću. Francuzi, Englezi i Srbi su primali prilično mnogo životnih namirnica od odgovarajućih komiteta.

Nemci su živeli ubeđenju da su Srbi divljaci, ali su brzo promenili mišljenje. Sada su dobro upoznali srpsku vojsku, ali su nastavili da loše govore o kralju i o srpskoj vladi.

Rakić i Jeremić su prisiljeni da posećuju katoličku crkvu.

Otkako su dobili pakete sa životnim namirnicama, manje su radili, jer se nisu više plašili zatvorske kazne, ni gladi, zato što su čak i u zatvoru imali još namirnica koje im je slao naš³⁸ komitet.

29.

IVAN BOJIĆ, 33 godine, narednik, Treći pešadijski puk, Druga četa, Druga baterija, Drinska divizija, rodom iz mesta Brgule, okrug Valjevski, Nemci su ga zarobili 30. oktobra 1915. godine. Preko Kruševca, Jagodine, Smedereva i Kovina odveden u: Temišvar gde je ostao 2 dana; Braunau, gde je ostao 6 nedelja; Hameln, gde je ostao 7 dana; Binerbah, gde je ostao 1 mesec.

Put do Smedereva je morao da pređe peške, bez ikakve hrane, osim jedne jedine kriške hleba, koju je dobio u Smederevu. Bio je 8 dana zatvoren u smederevskoj tvrđavi, u kojoj su se nalazili i mnogi drugi srpski vojnici i građani. Za svih tih osam dana dobio je samo jednom krišku hleba i šaku kivanog kukuruza. „Stražari su tukli naše vojnike bičevima i mnogi od naših su u toj tvrđavi umrli, većina od gladi i hlad-

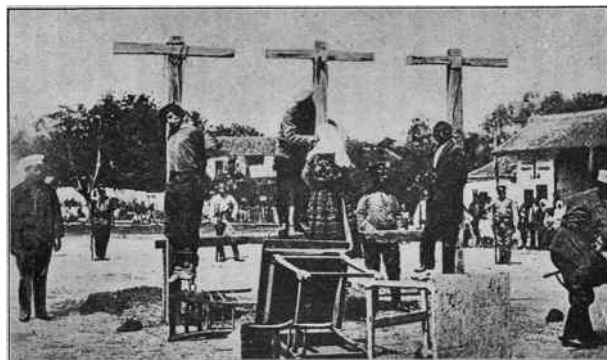
noće. Za spavanje nije bilo ništa drugo, do goli pod; nije bilo ćebadi niti bilo kakvog grejanja. Dan za danom su iz tvrđave iznošeni mrtvi; bili su pokopani bez mrtvačkog sanduka i bez verske ceremonije.

Niko nije dobijao medicinsku pomoć, koliko njih je umrlo jer nisu bili zbrinuti i lečeni!

Austrijski čuvari su skidali kožne štitnike i čizme sa naših vojnika kako bi zamerali svoje, koje su se raspadale. Bojić je video, kako su nemački vojnici, sa oružjem preko ramena, upadali u sela i pucali u prasiće, koze, telice i piliće, kako bi od njih spremili obrok. Video je kako su Nemci pustošili seoske kuće i praznili ambare. Žitarice su davali svojim konjima. Ograde su bile porušene, nameštaj odnet, ili iskorišćen za loženje vatre. Konji i volovi su našim izbeglicama oduzeti, i korišćeni za nemačku intendantsku službu i za artiljeriju. Video je kako našim seljacima uzimaju stoku, u velikim krdima, i odvođe je kako bi bila hrana njihovoj vojsci. Nekim seljacima je izdata neka vrsta priznanice, koja nikada stvarno nije isplaćena. Uglavnom je, dakle, stoka i hrana samo odnošena, bez izdavanja bilo kakve potvrde.

Neprijatelj je decu i žene isterao iz domova, da bi vojnici mogli da spavaju u kućama, dok su žene i deca noć morali da provode pod vedrim nebom: i to u sred zime. Video je, kako su naši seljaci i većina ženskog stanovništva - mlade devojkice i mala deca takođe - umotani u krpe i bosonogi morali da čiste i popravljaju puteve pod nadzorom neprijateljskih vojnika. Video je, kako neprijatelj odnosi sa sobom sve bakarno pokućstvo, sve bakarne predmete, koje je našao usput. Crkvena i školska zvona takođe.

U svim srpskim gradovima, kroz koje je prošao, prodavnice i kafedžinice bile su opustošene. Na sve strane konjska balega, koju je pod prisilom neprijatelja naš vojnik morao da čisti. Nemci su držali konje u crkvama, i u ćoškovima se nalazila gomila đubreta od ljudskog i životinjskog izmeta! Oltari su izlomljeni kako bi služili kao drva za potpalu za vatru oko koje bi se njihovi vojnici grejali, dok je stotine nas stajalo ispred bez ikakve hrane.

Tražimo podizanje optužnice protiv cara Ferdinanda i njegovih ministara za svesno saučesništvo u zločinu protiv čovečnosti!

„Hrana u Braunau je bila veoma loša. Ujutru: cigura i čaj bez šećera; popodne: čorba od kukuruznog brašna i nešto krompira; uveče: malo čorbe, 100 grama kukuruznog brašna za dva dana!

Loše su se ophodili prema nama. U barakama, u kojima smo bili smešteni, morali smo da spavamo bez slame i bez pokrivača. Barake su bile zagrevane svega jedan sat!“

Iz Binerbaha Bojić je poslat u selo Lembrok (prov. Hanover), i tamo je radio kod seljaka Hermana Milera - od 1. aprila 1918. do septembra 1918. godine - kada je pobe-gao. Plata mu se sastojala iz 30 pfeniga dnevno, a hrana je bila loša.

„Često su nas terali da radimo do 11 sati uveče, i nisu se obazirali na naše žalbe; oni koji nisu hteli da rade, predavani su podoficirima ili stražarima koji su ih kažnjavali zatvorom ili uskraćivanjem hrane.

Nemački podoficir krao je pakete koje nam je slao srpski Crveni krst.

...Prvih godina su nam se Nemci neprestano rugali i stalno dobacivali da smo sve izgubili. Čak nas ni deca nisu ostavljala na miru i vikala su bez ustezanja: *Serben kaputt!*“

U Holandiji su ga izuzetno dobro primili. „Da li je gladan?“, pitali su ga i dali su mu da jede: nudlili su mu kolače, voće, duvan, cigare, pivo. Imao je, tih 16 dana ko-liko je proveo u karantinu u mestu Enshede, osećaj da se ophode prema njemu kao prema pravom prijatelju.

30.

JOVAN STAJIĆ, vodnik Devetog pešadijskog puka, Četvrta četa, Četvrta baterija Dunavske divizije, 46 godina, rodom iz Smoljinca, okrug Požarevački. Dana 23. oktobra 1915. Nemci su ga odveli kao ratnog zarobljenika iz bolnice u Paraćinu, gde je bio primljen na lečenje zbor rane na levoj nozi.

„Nakon 10 dana prebačen sam u Kovin i bio sam u logorima u Temišvaru, Aradu, Braunauu, Hamelnu i Binerbahu.

U bolnici sam redovno dobijao hranu, ali tokom deportacije ništa, a hranio sam se,... kad bi bilo prilike. Stražari su se loše ophodili prema nama, konjica je bila najgora. Konjima su upadali među zarobljenike i probadali ih kopljima. Mnogi, mnogi su ubijeni. U Glogovcu veliki broj naših vojnika je zatvoren u crkvu; mnogi su u njoj umrli od gladi.“

Stajić je video kako je neprijatelj u Dubravici odvezio kola natovarena bakarnim predmetima, alatima, poljoprivrednom opremom u Austriju. Seljaci su bili primorani da predaju sve te stvari.

„Upregnuli su konje i volove sa kola naših izbeglica, kako bi neprijateljskoj artijeriji pomogli da se izvuče iz blata. Vojnici koji su u međuvremenu pristigli, nalazili su zadovoljstvo u tome što su prevrtali prikolice i kola; ostavljali su ih tako da leže,

a potom nisu obraćali ni najmanju pažnju na srpske izbeglice, kojima su ta kola pripadala.

U austrijskim logorima su se prema nama loše ophodili. Hrana je bila odvratno loša, davali su nam samo malo čorbe bez mesa i masti, i vrlo malo kuvanog zrnevlja.

Posle logora Binerbah radio sam kod seljaka Nikolausa Tenesa Lampea³⁹, u selu Rede⁴⁰, kod Ašendorfa⁴¹ u pokrajini Hanover. Tu sam ostao od 2. juna do septembra 1918. i tamo sam preživio gorke dane, hrana je bila veoma loša, a posao težak kao olovo. Često su me udarcima terali na rad za koji snaga mog tela uopšte nije bila dovoljna.“

Proveo je 16 dana u Enshedeu⁴¹ gde je u svakom pogledu bio dobro primljen. Holanđani su se ophodili prema njemu kako je samo poželeti mogao.

31.

ŽIVOJIN STEKIĆ⁴², vojnik, 23 godine, Treći pešadijski puk, Druga četa, Druga baterija Drinske divizije. Rodom iz Belotića, okrug Podrinski. Pobegao 17. juna 1918. Dve godine je radio u selu Oberlangen (Nemačka).

„Hrana u logorima je bila veoma loša. Bez paketa srpskog Crvenog krsta ne bismo mogli preživeti. U poslednje vreme iz logora nismo dobijali ništa; ni odeću, ni posteljenu, ni obuću; rekli su nam da ništa od toga nema.

Nemci, kod kojih smo radili, bili su veoma strogi prema nama, i terali su nas na rad bez prekida, dok su udarci padali kao kiša, a često su nas ostavljali i bez hrane.

Ratni zarobljenici koji su radili u fabrikama, bili su zlostavljani od radnika i nemačkih vojnika. Bili su obavezani na prinudni rad.“

32.

SAVA RAJČIĆ, vojnik, 24 godine, Deveti pešadijski puk, Četvrta četa, Druga baterija Drinske divizije. Rodom iz Petrovca. Pobegao 18. juna. Postao je ratni zarobljenik 16. oktobra 1915. u Glavici i preko Kovina i Temišvara odveden u logor Hajnrihsgrin, u kome je ostao pet, šest meseci.

„Hrana je bila veoma loša; dobijali smo za dva dana pola hleba. Nisu nam davali odeću i obuću i većina nas je hodala u dronjcima i bosih nogu.

U baraci nas je bilo 150 do 200. Zima je bila izuzetno oštra; u svakoj baraci bile su dve peći koje su retko potpaljivane. Koliko je strašno hladno bilo, može se zaključiti

kad se pomisli da su barake bile ogromne i od drveta, a vetar je zavijao kroz prorede dasaka, tako da smo se cele noći smrzavali i nismo mogli da spavamo.

Stražari su se ophodili neljudski prema nama, smatrali su nas tovarnim životinjama i bez milosti su nas tukli za najmanji prestup. Mnogi naši vojnici su umirali od zadobijenih rana ili su ostali bogalji. Mađarski stražari su me kundacima tukli po glavi, leđima i rukama, jer sam rekao da nismo pobeđeni i da je naš kralj još uvek na čelu svoje vojske. Od posledica tih udaraca desna ruka mi je trajno neupotrebljiva.

Nakon toga transportovan sam u Nemačku; u Zoltauu sam ostao 18 dana; u Langenmoru jedan mesec. Odatle su me poslali na pet i po meseci na rad u jednom selu. Često sam menjao gazdu. Kod poslednjeg sam bio oko 7 meseci. Hrana je bila veoma loša; sa korbačem u ruci terali su sve nas da radimo i nisu nam davali ni trenutak odmora.

U više navrata dobijali smo od našeg Crvenog krsta pakete sa slaninom, hlebom, duvanom, čokoladom i sapunom. Raspodela je bila poverena jednom nemačkom podoficiru koji je uvek jedan deo pošiljke koja je nama pristizala, zadržavao za sebe i nemačke vojnike.

Nikakva prepiska sa našim porodicama u Srbiji nije bila dozvoljena.“

33.

ŽIVAN NINIĆ, vojnik, 23 godine, Osamnaesti pešadijski puk, Prva četa, Druga baterija Dunavske divizije. Rodom iz Batovaca, okrug Požarevački. Radio kao ratni zarobljenik u selu Gros-Fulen, kod seljaka Barbsta Škultea⁴³.

Od nemačkog vojnika Ernsta Lemaca⁴⁴ koji je krajem 1917. godine bio u Srbiji u Prvom puku Landšturm-a, Rumunski odred br. 114, čuo je sledeće: „Kako bugarske vlasti tako i obični građani krađu bakarne predmete, nameštaj i odeću iz kuća. I stoku i hranu, a ne plaćaju ništa, nikome. Stanovnici su prisiljeni da rade za njih. Iz celog Požarevačkog okruga odvođe žene, decu, starce u Vidin i okolinu da tamo rade. Neki su bili zarobljeni i po nekoliko meseci i vratili su se potpuno iscrpljeni; mnogi od ovih ljudi su umrli.

1916. Bugari su ubili brojne Srbe koji su pripadali vodećim krugovima. To se desilo u Klenovniku, u Kličevcu i drugim selima. Bugarske vlasti su proširile glasine da su srpski vojnici koji su se kao dezerteri krili po šumama počinili ova ubistva! To je bio razlog da su čitava sela poubijali pod izgovorom da bi pronašli ubice. Bugari ne teraju samo srpske muškarce, već i žene i decu na najteži mogući rad, pri čemu nesrećnici jedva da na sebi imaju odeću, bosonogi su i većito izmučeni glađu. Žene se iskorišćavaju za rad na železničkoj pruzi.

Svakih 15-20 dana Bugari vrše pretres kuća pod izgovorom da sumnjaju da se u njima nalazi oružje. Tom prilikom popisuju svu stoku. Vlasnicima govore da svako ko ima dve „male krave“ jednu mora da dà državi i da će vlasniku, ukoliko plati 150 do 200 dinara, dozvoliti da zadrži vola s kojim će moći da radi na njivi.

U većini slučajeva Srbi su davali taj novac.

Ali... nakon desetak dana Bugari bi se vraćali i otimali vlasniku vola ili kravu, govoreći da su uplaćenih 150-200 dinara oni samo... primili, kako bi vlasniku dozvolili da živinčad zadrži deset dana duže.

Mnogi Srbi pobjegli su iz Požarevačkog okruga u Smederevski okrug, samo da bi izbegli pljačku od strane Bugara.

Bugari su bez imalo milosti koristili srpsku stoku za najteži i najnaporniji rad. To što Bugari rade, jeste upropašćivanje tih životinja.

Oni bez uvijanja izjavljuju da je cilj njihovog dolaska: „da Srbe do srži istrebe“.

A krivi su i za podmetanja požara, pljačke i ubistva“.

34.

VLADIMIR PEĆIĆ⁴⁵, vojnik, Drugi puk, Četvrta četa, Druga baterija Moravske divizije, rodom iz Staničenja, okrug Pirotski, 23. oktobra 1915. bugarske trupe su ga zarobile kod Prokuplja.

Deset dana je proveo u smederevskoj tvrđavi; gde je morao da spava na tvrdom kamenom podu, dok se oskudna hrana koju je retko dobijao, sastojala od malo kuvanog kukuruza!

Potom je dospao u logore ratnih zarobljenika u:

1. Temišvar (Mađarska), gde je ostao četiri dana; 2. Braunau (Češka), gde je ostao mesec i po dana; 3. Hameln (Nemačka), gde je ostao dve nedelje; 4. Binerbah (Nemačka), gde je ostao tri meseca.

Tretman u svim logorima može se okarakterisati jednom rečju: zverski.

„Kad sam postao ratni zarobljenik, morao sam pešice da pređem skoro celu Srbiju. I video sam da je neprijatelj bukvalno opljačkao i ispraznio sve gradove i sela. Seljanima su sve oteli. Stoka je bila odvedena, razne vrste namirnica su pokradene, svakojako pokućstvo, kreveti, stolovi, stolice itd. su porazbijani i korišćeni za potpalu. Bugari i Austrijanci su u Austriju odvozili kola natovarena predmetima pokradenim iz srpskih kuća i skladišta.

Svaki put iznova video sam porušene i spaljene kuće. Povrtnjaci su bili opustošeni; drveće i šipražje su korišćeni kao ogrevno drvo! Klali su stoku u velikom broju, da bi se stomaci neprijateljskih vojnika napunili.

Bez razlike su neprijateljske trupe – Austrijanci i Bugari – zahtevali prilikom upada u grad ili selo da se smeste u porodične kuće, izbacivši iz njih kućevlasnike, žene, decu i stare da celu noć provedu pod vedrim nebom, i to usred veoma oštrem zime. Mnoge od tih nesrećnika smrt je sustigla, a većinom su umirala deca.

Srpski narod je morao da obavlja prinudni rad. Svojim očima sam video kao su stotine žena, devojaka i staraca pod nemilosrdnim nadzorom neprijateljskih vojnika morali da čiste ulice i popravljaju puteve; drugi su, opet, morali da prevoze municiju i drugi ratni materijal; - a osim toga, koliko njih je još i zlostavljano uz taj težački rad!

Austrijanci su odveli u ratno zarobljeništvo hiljade mladih ljudi između 12 i 17 godina koji nisu bili vojnici. Takođe su mnoge žene i deca bili internirani. A Bugari su radili isto to. Nasilno su odvajali mladiće od porodica i raspoređivali ih u svoju vojsku. Po završetku intenzivne obuke, slali su ih na front gde bi se borili protiv svojih očeva i braće!

Prema građanima koji su ostali u Srbiji trostruki neprijatelj je neljudski okrutno postupao. Svuda su ti neprijatelji zahtevali hranu i povišenim tonom pretili da će, ukoliko ne dobiju to što traže, poubijati sve koji to odbiju (nesrećnike koji često ništa nisu posedovali).

Srpske izbeglice koji su se vraćali kućama, neprijatelj je zaustavljao na ulicama; otimali su im konje i volove (najčešće u korist neprijateljske artiljerije koja je se približavala), i bez imalo milosti su kola, sa ono malo poseda koji je još preostao izbeglicama, prevrtali i odgurnuvši ih sa drumskog ivičnjaka bacali u jarak.

Tako su ti jadnici, lišeni svega, bili prepušteni svojoj sudbini. Srpskim ratnim zarobljenicima otimali su obuću, koja bi im se dopala i gamašne, i ti ubogi ljudi morali su danima bosu da marširaju kroz kišu i sneg. Naravno da su mnogi zadobili teške rane na stopalima, usled kojih je hodanje bilo nemoguće. Ali morali su da nastave; terali su ih gurajući ih kundacima. Muškarce koje bi izdala snaga, koji bi pali i ne bi mogli ponovo da se podignu, stražari bi ostavljali da leže na drumu i ne bi se osvrtni za

Predsednik Vilson uveriće vas u užase koje su austrijske i mađarske vlasti počinile u okupiranoj Srbiji!

njima, tako da bi te nesrećnike u sledećem trenutku pregazila konjica i točkovi kola sa namirnicama!

Mnogi su okončali na tako strašan način.

U gradovima je provaljeno u sva skladišta; roba je ukradena ili uništena. I ne samo vojnici, već i oficiri su bili krivci za te pljačke. Iz kafana i privatnih kuća iznosili su na ulicu veliku burad sa vinom i boce sa raznim pićem, otvarali ih i dragocenu tekućinu prosipali po kamenju.

U crkvama i školama odzvanjao je bat kopita, u njima je neprijatelj smestio svoje konje; a oltari i ikone su polomljeni ili su bili neprepoznatljivi od prljavštine.“

35⁴⁶

VASILJE MILIĆ, vojnik Druge čete inženjerijskog bataljona Dunavske divizije, rodom iz Topolovnika, okrug Požarevački.

Nakon što je 22. oktobra 1915. zarobljen kod Paraćina, odveden je redom u sledeće logore: 1. Temišvar, gde je ostao 2 meseca; 2. Braunau, gde je ostao 3 meseca; 3. Hameln, gde je ostao 2 meseca; 4. Binerbah gde je ostao 7 nedelja.

Kad ga pitamo za utisak o ovim „gostovanjima“ sledi odgovor: „Spavali smo u barakama na tvrdom, hladnom podu. Nije bilo niti jedne stolice, klupe ili stola. Kad bismo hteli da obedujemo, morali smo da sednemo na pod ili da jedemo obrok stojeći. Tretman je bio najgrublji mogući. Zlostavljali su nas i tukli a da za to nije bilo ni najmanjeg razloga.“

„U Požarevcu su neprijateljski vojnici najstrašnije napastvovali žene i devojke. A u selu Žabari video sam kako je veliki broj dece, baš kao i ratnih zarobljenika, bio zatvoren gusto zbijen na malom prostoru. Svi su odvedeni u Austriju i Bugarsku gde su internirani.

Tretman je pre svega bio užasan u logoru u Braunau (Austrija). Jedan srpski vojnik stajao je blizu žičane ograde i pokušavao je da od jednog ruskog zarobljenika kupi malo hleba. Stražar koji je to primetio, bacio se bez reči na Srbina i bajonetom mu zadao velike rane po grudima. Ranjenik je odnet u bolnicu gde je od zadobijenih rana preminuo.

Jedan drugi srpski vojnik ranjen je ubodom bajoneta u ruku zato što je... pušio u baraci!“

ŽIVOJIN JANKOVIĆ, kaplar, Treći pešadijski puk, Druga artiljerijska četa Drinske divizije, prvopozivac. Rodom iz Kalenića, okrug Valjevski. Zarobile su ga nemačke trupe 30. oktobra 1915. kod Jastrepcu, Srbija.

„Odveli su me“, priča on, „najpre u Temišvar (Mađarska) gde sam boravio 7 dana, zatim u Braunau (Češka), gde sam ostao mesec dana; potom u Hameln (Nemačka), gde sam bio deset dana, i na kraju u Binerbah gde sam ostao četiri meseca.

Zarobljenici su bili smešteni u barakama, kao haringe u buretu; 200 i više osoba moralo je da spava u takvoj jednoj maloj baraci – zapravo oboru. O ćebadima, dušecima ili jorganima mogli smo samo da sanjamo. Nije ih bilo, i svako je morao da spava na tvrdom patosu kako je znao i umeo.

Snabdevanje je bilo manjkavo, zapravo loše i oskudno, a čak su i nemački podoficiri baš kao i vojnici najgrublje postupali s našim vojnicima. Maltretiranja i kazne bili su svakodnevna pojava. A što je tome bio razlog? To niko nikad nije znao.

Tokom transporta kroz Srbiju zarobljenici nisu dobili ništa da jedu. Presamićeni od gladi, ulazili bi ponekad u seoske kuće i molili za malo hleba; ali, nemački vojnici išli su za njima, tukli ih kundacima i otimali im hranu iz ruku.

Ratni zarobljenici strašno su patili zbog nedostatka hrane. Da bi utolili očajničku glad jeli su sirovo meso mrtvih volova koji su ležali kraj puta. Inače ne bi ostali u životu.

Nemački vojnici otimali su nam naše dobre cokule i čarape, terajući nas da usred zime idemo bosu kroz kišu i sneg. Oduzimali su nam i satove, džepne noževe, novac i druge stvari od vrednosti. Niko ih više nikad nije video.

Video sam na hiljade uplakanih srpskih žena i devojaka na pragovima njihovih kuća; neprijatelj im je sve opljačkao. Stoku, životne namirnice, nameštaj, odeću, - devojačku spremu na kojoj su sirote buduće neveste godinama radile – jednom rečju, odneli su sve. Čilimi i ćebad korišćeni su kao prekrivači za konje!

Vočke su čupane iz korena i korišćene za grejanje; kao ogrev je takođe stradao nameštaj – stolovi, stolice i klupe. Volovi, svinje i druga stoka klani su u ogromnim količinama za potrebe nemačke vojske, a vlasnici nisu dobijali nikakvu nadoknadu za svojinu koja im je oduzimana. Nasilno je gušen svaki pokušaj pobune među stanovništvom.

Od žena sam čuo kako su nemački, austrijski i bugarski vojnici sramno skrnavili mnoge mlade devojke i žene. Video sam čak jednu ženu koja se od očaja busala pesnicama u grudi i glasno ridala. Njenu sedamnaestogodišnju ćerku silovala su tri

nemačka vojnika, ostavljajući je u najdubljem sramu. Nisam mogao da potisnem suze kad sam video bol te sirote majke.

Nemci, Bugari i Austrijanci sknavili su crkve pretvarajući ih u konjske štale. U Topoli sam jednu noć proveo u starom crkvenom zdanju; oltar i ikone bili su razbijeni i uprljani konjskim izmetom. Svuda su se videli tragovi tih životinja. Po ćoškovima su ležale hrpe konjske balege. Smrad je bio nepodnošljiv.

Konji su držani i u školama, kafanama i prodavnicama.

U Kruševcu je čitav arhiv izbačen iz gradske većnice i spaljen.

U smederevskoj tvrđavi proveo sam 12 dana s velikim brojem svojih sunarodnika. Među zarobljenicima bila su i mnoga deca i mladi ljudi koji nisu bili vojnici. Kao jedinu hranu dobijali smo svakog trećeg dana šaku kivanog kukuruza. Svakodnevno se umiralo u velikom broju, pre svega su zbog nedostatka hrane i užasne zime umirala deca. Danonoćno smo ležali na tvrdom tlu, pod vedrim nebom. Razume se da je bilo mnogo slučajeva bolesti. Ali medicinska pomoć nije nikom pružena.

U logoru u Braunau odigrao se sledeći slučaj: Jedan srpski vojnik u prolazu nije pozdravio nemačkog podoficira. Srbina su vezali; levom rukom za desnu nogu tako da nije mogao da ustane. Siroti čovek je tako vezan ležao dvadesetčetiri sata u baraci koja je služila kao vojni zatvor.“

37.

BOGOLJUB NEDELJKOVIĆ, vojnik Trećeg pešadijskog puka, Druge čete, Prve baterije Drinske divizije, prvopozivac. Rodom iz Jabučja, okrug Valjevski. Krajem oktobra 1915. zarobile su ga bugarske trupe kod Prištine.

„Bilo nas je tridesetorica otprilike kad su nas Bugari opkolili, i nije bilo druge nego da se predamo. Približavala nam se četa od stotina Bugara pod zapovedništvom jednog kapetana. Sa odstojanja smo već stavili neprijatelju do znanja da se predajemo. S rukama u vis mahali smo belim peškirima. Ali kad nas je od neprijatelja delilo još samo stotina metara, Bugari su odjednom otvorili vatru na nas. Većina mojih drugova smrtno je pogođena; nekim čudom ja sam ostao živ i uspeo sam da hitrim bekstvom umaknem sigurnoj smrti. Sakrio sam se u jedan napušteni rov odakle sam mogao da držim sve na oku. Video sam sve što se dešavalo dalje. Bugari su se kao divlje zveri bacili na moje ustreljene drugove, neki su još bili živi, bili su „samo“ teško ranjeni. Bugari su ih ubodima bajoneta nemilosrdno dokrajčili, a ja sam još video i kako su neprijateljski vojnici opipavali džepove svojih žrtava i vadili iz njih novac i druge vrednosti. Čak su im i cokule skidali s mrtvih nogu...

Krio sam se sve dok ubice nisu otišle; tad sam izašao na videlo. Od tridesetorice poginulo je njih 23. Izbrojao sam 8 leševa kojima je grudni koš bio probijen ubodima bajoneta.

Iz straha da me ne zadesi slična užasna sudbina još sam dugo ostao u svom skrovištu; dva dana lutao sam šumom a trećeg dana sam na putu ugledao transport srpskih ratnih zarobljenika u pratnji nemačkih vojnika. Koristeći situaciju, neprimetno sam se pridružio grupi.

Odveden sam u sledeće logore: Temišvar, Braunau, Hameln, Binerbah. Smeštali su nas u barake, bez dušeka ili ćebadi, a ležaj nam je bio goli pod. U smeštaju nikad nije bilo grejanja. Skoro da smo poludeli od hladnoće.

Ishrana je bila veoma loša: bila je veoma oskudna i skoro da nije bila za jelo. Dobijali smo ljuške od krompira i presnu šćernu repu, trpeli smo glad i tretirani smo kao lopovi.

Svaki nemački podoficir i vojnik bio je opremljen batinom ili gumenom palicom, pa su se dešavala najstrašnija maltretiranja. Zarobljenici su često kažnjavani potpunim ukidanjem ishrane.

Bio sam na prinudnom radu u selu Lukne⁴⁷ (okrug Lingen), pokrajina Hanover, kod seljaka Bernarda Federsa. Njegov sin Hajnrih Feders, 24. artiljerijski korpus, 2. baterija, bio je u Srbiji. Vratio se na neko vreme kući na dopust. Tom prilikom doneo je ni manje ni više nego dve vreće pune raznih stvari pokradenih u Srbiji. Bila su tu: dva ćebeta, čarape, muško odelo, cipele, sandale, svilene marame, košulje, satovi, nakit i druge stvari.

Taj Federsov sin je neko vreme bio i u Belgiji. Odatle je doneo kući: dve konjske opreme, sedla i sve što u to spada, bicikl i nekoliko guma od kaučuka. Po njegovim rečima taj plen pronašao je u Belgiji. Što će reći: ukrao.“

*

Zaključak

Verujem da se iz svih navedenih izveštaja može zaključiti da tretman srpskih zarobljenika u Nemačkoj, Austrougarskoj i Bugarskoj baca neizbrisivu ljavu na vlade tih zemalja. Vaistinu, germanski, mađarski i bugarski soj mora da je ubeđen u kratkoću ljudskog pamćenja, čim se nisu plašili osвете za svoje zločine protiv čovečnosti koje su počinili tokom Velikog rata.

Beleške

- 1 Autor u izvornom delu koristi oblik *Orasanac*.
- 2 Autor u izvornom delu koristi oblik *Oreorizce*.
- 3 Originalna grafija *Hameln*, mesto u Nemačkoj istočno od Minstera.
- 4 U pitanju je današnje mesto *Bühnerbach* u blizini Osnabrika. U tekstu se ovaj toponim javlja još i u sledećim verzijama: *Bieberbach*, *Bienerbach*, *Binerbach*.
- 5 Autor u izvornom delu koristi oblik *Schevaritz*.
- 6 Autor u izvornom delu koristi oblik *Tirpez*.
- 7 Autor u izvornom delu koristi oblik *Podjesc*.
- 8 Originalna grafija: *Gross-Bull/Gross-Fullen/Groß-Fullen*. Ovo selo se takođe nalazi u Donjoj Saksoniji.
- 9 Autor u izvornom delu koristi oblik *Urovtsi*.
- 10 Originalna grafija *Wahn*.
- 11 Originalna grafija *Steiffeld*.
- 12 Originalna grafija *Herzogenrath*.
- 13 Autor u izvornom delu koristi oblik *Rissimovitch*.
- 14 Autor u izvornom delu koristi oblik *Simmemovitch*.
- 15 Autor u izvornom delu koristi oblik *Prepolatz*.
- 16 Autor u izvornom delu koristi nemački naziv *Semlin*.
- 17 Autor u izvornom delu koristi oblik *Poslou*. Pretpostavljamo da je reč o mestu Pozlata.
- 18 Originalna grafija *Zelle*, na reci Mozel.
- 19 Originalna grafija *Langemoor/Langenmoor*. U pitanju je mesto u blizini Bremerhavena u pokrajini Donja Saksonija (Nemačka).
- 20 Originalna grafija *Kalibey*. Prevodioci nisu uspeli da utvrde o kom mestu se tačno radi.

- 21 Originalna grafija *Wenner*, međutim verovatno je u pitanju okrug *Weener* u Istočnoj Frziji, u blizini holandske granice (na visini Groningen).
- 22 U pitanju je mesto *Szabolcs-Szatmár-Bereg* koje se nalazi istočno od Budimpešte.
- 23 Autor u izvornom delu koristi oblik *Gekerevac*. Pretpostavljamo da se radi o prezimenu Čekerevac.
- 24 Autor u izvornom delu koristi oblik *Radska*. Pretpostavljamo da se radi o selu Rača.
- 25 Autor u izvornom delu koristi oblik *Tofala*. Pretpostavljamo da se radi o mestu Topola.
- 26 Autor u izvornom delu koristi oblik *Viche*. Pretpostavljamo da se radi o Nišavskom okrugu.
- 27 Originalna grafija *Klausheide*. U pitanju je selo u blizini grada Hevelhof u saveznoj državi Severna Rajna-Vestfalija.
- 28 Porodica Krup (*Krupp*) je stara nemačka porodica poznata po proizvodnji čelika i naoružanja. Danas su deo korporacije *ThyssenKrupp AG*.
- 29 Autor u izvornom delu koristi oblik *Kopilah*.
- 30 Originalna grafija *Heinrichsgrün*, nemački naziv za današnje mesto Jindřihovice u Češkoj.
- 31 Originalna grafija *Soltau*. U pitanju je mesto u nemačkoj pokrajini Donja Saksonija.
- 32 Originalna grafija *Emden*, mesto severozapadno od Bremena.
- 33 Originalna grafija *Klein-Fullen*, u pitanju je mesto na severozapadu Nemačke.
- 34 Autor u izvornom tekstu koristi oblik *Festenik*, pretpostavljamo da se radi o Trsteniku.
- 35 Originalna grafija *Kritzin (Kreis-Wenner)*, u pitanju je mesto *Kritzum*, severozapadno od Bremena.
- 36 Originalna grafija *Norden*, u pitanju je mesto na severu Nemačke.
- 37 Originalna grafija: *Enschede* (Holandija).

- 38 Više o pomoći koju je Holandija slala Srbima u zarobljeništvu vidi u:
Radovanović, Milan. (2017). *Holandska pomoć Srbima u logorima Austro-Ugarske i Nemačke (1916-1918) : nemi svedoci*. Beograd: Instant System.
- 39 Originalna grafija: *Nikolaus Tennes Lampe*.
- 40 Originalna grafija: *Rhede*.
- 41 Originalna grafija: *Aschendorf*.
- 42 Autor u izvornom delu koristi oblik *Stekic*, mogao bi biti Stekić ili Štekić.
- 43 Originalna grafija: *Barbst Schkulte*.
- 44 Originalna grafija: *Ernst Lemaz*.
- 45 Autor u izvornom delu koristi oblik *Pechitch*, mogao bi biti Pečić ili Pečić.
- 46 Autor u izvornom delu iz nepoznatog razloga ovde navodi broj 51.
- 47 Originalna grafija je *Lünne*. Pre rata ovo mesto pripadalo je pokrajini Hanovera sada Donjoj Saksoniji.

Naziv originala:

Henri Habert

**Binnen het prikkeldraad. Naar verhalen van uitgeweken Serviërs.
Amsterdam, 1919.**

ISBN 978-86-911221-8-8

Prevodioci: Jelica Novaković-Lopušina, Bojana Budimir, Tamara Britka,
Aleksandar Đokanović, Mila Vojinović

Izdavači: Centar za naučnu i kulturnu saradnju Srbije i zemalja nizozemskog govornog
područja ARIUS
Džona Kenedija 6, Beograd
&
Ambasada Kraljevine Holandije
Simina 29, Beograd

Štampa: Partenon

Lektura: Jelica Novaković-Lopušina, Mila Vojinović

Prelom: Mila Vojinović

Originalne korice: M. A. Marcotte

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

341.322.5(=163.41)(497.11)"1915/1918"(093.2)

94(100)"1914/1918"(093.2)

355.48(497.11)"1915/1918"(093.2)

ХАБЕРТ, Хенри

Iza bodljikave žice : po kazivanjima izbeglih Srba / Henri Habert ;
[prevodioci Jelica Novaković-Lopušina... [et al.]]. - Beograd : Centar za
naučnu i kulturnu saradnju Srbije i zemalja nizozemskog govornog područja
ARIUS : Ambasada Kraljevine Holandije, 2018 (Beograd : Partenon). - 40 str.
: ilustr. ; 24 cm

Prevod dela: Binnen het prikkeldraad : Naar verhalen van uitgeweken
Serviërs / Henri Habert. - Tiraž 300. - Str. 3: Uvodna reč / Jelica
Novaković-Lopušina. - Beleške: str. 38-40.

ISBN 978-86-911221-8-8 (Arius)

a) Срби - Жртве рата - 1915-1918 - Историјска грађа b) Први светски рат
1914-1918 - Историјска грађа
COBISS.SR-ID 259684620